

ajaloo, vaid ka väikerahva identiteedi huvides.

Eesti Vabariigi sajandaks sünnipäevaks valmis 100 meetri pikkune vaip, millesse olid kootud meie kihelkondade mustrid – üksikutest sai tervik. Eks nii on ka ajaloo: üksikisikute tegevustest ja mõtetest tekib paljude andmete kokkusulatamisel iseloomulik muster ehk meie identiteet. Viimasel ajal on selliste sotsiaalsete koosluste käitumise iseloomustamiseks kasutatud mõistet „stigmurgia“. Stigmurgia on kaudne tegevuste mõjutamise mehhanism, kus varasemate tegevuste jäljed mõjutavad või stimuleerivad järgnevat tegevusi. Tugevates tehnikakõrgkoolides hea hariduse saanud insenerid ja arhitektid mõjutasid ka teisi nii oma praktiliste saavutuste kui ka oma meelelaadiga, mis väljendus käitumises, korrektsuses või vaimsuses kõige üldisemas mõistes. Need omadused kandusid edasi kolleegidele ja õpilastele nähtamatute mõjujonte kaudu. Niisugusele järeldusele jõudsid ka selle raamatu autorid. Siinkohal on sobiv korrata raamatu lõpulauset: „Nende tehnikahuviliste noorte Euroopas omandatud teoreetilised teadmised ja praktilised kogemused aitasid järgneval põlvkonnal tõusta vajalikule tasemele ja täita oma missiooni, mille vilju on meil nüüd võimalik iga päev tunnetada ja tunnustada ning seda juba täieõiguslike Euroopa kodanikena.“ Selle tunnetamine ongi raamatu suur väärtus laiemale ringkonnale.

Inimeste ja aja lugu. Lätimaalased Soomes

Marjo Mela, Markku Mattila. Latvialaiset Suomessa. Turku: Siirtolaisuusinstituutti 2019. 168 lk.

Lembit Vaba*

Marjo Mela ja Markku Mattila kahasse kirjutatud „Lätlased Soomes“ on jutustus sellest, kuidas Lätimaal sündinud või miskit muud moodi Lätiga seotud inimesed, lätimaalased – lätlased, sakslased, venelased, juudid – on kas teadlikul valikul, juhuse tahtel või oma füüsilise elu päästmise nimel leidnud uue püsiva või ajutise kodumaa Soomes. See on kirev, erineva etnilise, kultuurilise, usulise ja sotsiaalse taustaga seltskond, kellele see raamat on pühendatud. Portreteeritavate hulgas leiame sõjaväelasi, diplomaate, teaduse ja kunsti alal tegutsenuid, ärimehi ja ärinaisi, poliitilisi pagulasi ja anarhiste, kogenud spioone ja n.-ö. tavalisi töömehi ja -naisi. On nii ajalooüldmõistet aktiivselt osalejaid kui passiivseid pealtvaatajaid.

Raamatu algusosas pakuvad autorid lugejale näpuotsaga krestomaatilist teavet Baltikumi, aga eriti muidugi Läti geograafia, ajaloo ja rahva kohta. See on äärmiselt teretulnud, sest soomlaste teadmised Läti kohta on pea olematud ja – nagu autorid ausalt nendivad – huvi selle maa, rahva ja kultuuri vastu üsna leige. Süüdi on autorite oletust mööda Läti geograafiline asend „Eesti taga“. Ometi ulatuvad Soome ja Läti vastastikused kontaktid kaugesse minevikku, rõhutavad autorid. Eri ajaloojärgudel on suhtlemise elavus olnud muidugi erinev, kuid ei ole kunagi täiesti katkenud.

Soome ja Läti majandussuhted lähevad tagasi hansakaubanduse aega. Siinse piirkonna suurim ja jõukaim hansalinn oli Riia, kuid Soome jaoks oli tähtsam kaubalinn siiski Tallinn. Soome traditsioonilised kaubandussuhted olid sajandeid olnud Rootsi-suunalised. Soome Suurvürstiriigi aegadel hakkas Venemaa ajama poliitikat, et siduda Soome kaubandus tihedamalt Venemaaga. 19. saj. algupoolel

* Lembit Vaba (1945), PhD, keeleteadlane, phorest45@gmail.com

viidi Soomest Riiga peamiselt malmi, tõrva ja võid, hiljem ka Finlaysoni vabriku puuvillriiet, Fiskarsi masinaid ja Freneckelli paberivabriku ajalehepaberit. Riiaist toodi Soome peamiselt teravilja (eriti ikaldusaastail) jms., aga muuhulgas ka kuulsat Riia *balsamit*, mida müüdi apteekides ja millel usuti olevat grippi parandav toime. Märksa arvestatavamaks kaubanduspartneriks muutus Läti 19. saj. lõpukümnendel, kui algas Riia kiire industrialiseerimine ja Riia kasvas Vene Keisririigi tähelepanuväärseimaks tööstuskeskuseks. Iseseisvunud Läti edukamaid ettevõtteid oli aga Riigi Elektrotehnika Vabrik (lt. *Valsts Elektrotehnikā Fabrika* ehk VEF), kus toodeti raadioid, telefone, fotoaparaate (sh. minifotoaparaati Minox, millest kujunes maailmakuulus kaubamärk) ja lennukeid. VEF-il oli kontor ka Soomes. Soome ja Läti eksporttooted olid enamasti siiski samad ja konkureeriti samadel turgudel. Taasiseseisvunud Lätist on kujunenud Soomele huvipakkuv kaubanduspartner, kuigi vastastikune kaubavahetus on seni jäänud tagasihoidlikuks.

Soome ja Läti sõlmisid diplomaatilised suhted kohe pärast Läti iseseisvumist. Kārlis Zariņš (1879–1963) oli esimene Läti Vabariigi suursaadik Soomes. Nõukogude Venemaa esimene saadik Soomes oli Lenini lähemaid abilisi, läti juurtega Jan Antonovič Berzin (ka Jānis Bērziņš, õieti Pēteris Ņuzis, raamatus: Kuzis, 1881–1938). Jan Berzin oli olnud 1920. aastal Nõukogude Venemaa delegatsiooni juht Soomega peetavatel rahuläbirääkimistel Tartus.

1920-ndate aastate alguses ajasid Soome, Eesti, Läti ja Poola nn. äärreriigipoliitikat, mis tähendas ühist välispoliitikat endise emamaa suhtes. Soome siiski distantseerus sellest peagi. Soome ja Läti omavaheline läbikäimine püsis ometi stabiilsena, ehkki mõningast erimeelsust põhjustas liivlaste küsimus. Mõlema riigi ametivõimud tegid koostööd, eriti tihedad olid Läti armee ja kaitseliidu suhted soomlastega, mida tõukas tagant hirm Venemaa suhtes, aga vähetähtis polnud asjaolu, et Läti armee ohvitserkonnas oli neid, kes olid nooruses teeninud Vene keisririigi armees Soome pinnal. Kindralite hulgas oli selliseid viis, samuti üks admiral. 1930-ndate Läti armee ülemjuhataja kindral Berķis oli abielus soomlannaga ja oskas soome keelt. Krišjānis Berķisist (1884–1942) maksab siinkohal öelda mõni sõna pikemalt. Ta oli Vilna junkrukoolis õppinud samal ajal Johannes Laidoneriga ja määrati seejärel 1906 teenistusse Hämeenlinna. 1919 liitus Berķis Läti armee ja osales Läti Vabadussõjas: käis Tartus värbamas sõdureid läti pagulaste

hulgast, formeeris Cēsise jalaväepolgu, kes 1919 otsustavas Võnnu lahingus võitles kõrvuti eestlastega *Landeswehr*'i vastu. Berķis osales Ulmanise riigipöördes ja tõusis Läti kaitseväge ülemjuhatajaks, 1940 kaitseministriks. Soomega seotud läti sõjameeste kiirtutvustus oleks ilmselt puudulik, kui jääks mainimata kindralmajor Vladimir Laiming (1854–1920), Valgast ohvitseride suguvõsast pärit aadlimees. Kui 1905. aasta revolutsiooni järellainetusena puhkes 30. juulil 1906 Viaporis sõdurite mäss, oli Viapori linnuse komandandiks Laiming. Üsna üldise arvamuse kohaselt oli just Laimingu isik ja juhtimisstiil mässu puhkemise peapõhjuseks.

Elavad olid sõdadevahelisel ajal ka kultuurisuhted, mille eest hoolitsesid mõlemas riigis loodud sõprusseltsid. Seltside tegevuses lõi kaasa kõrgem poliitiline eliit, nt. presidentidiproud Elza Kviese (raamatus ekslikult: Ellen, 1887–1962) ja Ellen Svinhufvud (1861–1944). Läti-Soome Selts likvideeriti 1940, kui Nõukogude Liit okupeeris Läti, Soome-Läti Selts NL nõudmisel 1945 kui „fašistlik”. Seltsid taasloodi perestroikatuules.

Soomes hakati regulaarselt statistilisi andmeid koguma 1870. aastal. Sellest ajast alates on teada täpsed arvandmed Baltikumist sisserännanud eestlaste, lätlaste, leedulaste ja baltisakslaste kohta. Soome suurvürstiriigi kodakondsust oli võimalik saada üksnes keisri loal; Soome autonoomia ajajärgul anti Soome kodakondsus 12 lätimaalasele. Kahe maailmasõja vahelistel aastatel kõikus Soomes elanud lätlaste arv paari-kolmesaja vahel, enim oli neid 1928. aastal – 344. Okupeeritud Lätist pääses Soome väga vähe lätlast, peamiselt naisi, kes olid soomlastega sõlminud abielu. 1991–2003 elas Soomes kaks korda rohkem läti naisi kui läti mehi, mis kõneleb selget keelt, et abielumine on olnud peamine Soome elama asumise põhjus. 2007. aasta seisuga elas Soomes 1805 lätlast ja sugupoolte suhe on peaaegu ühtlustunud. Suurem osa lätlasti elab tänapäeval Helsingis või selle ümbruses Uusimaal.

Andmeid Lätist Soome tuleku kohta on aga juba sajanditetagusest ajast. 17. saj. sõjasündmused ajendasid Balti aadli ümberasumist Liivimaalt turvalisema Soome pinnale, kus Rootsi kuningas läänistas neile maid peamiselt Kagu-Soomes. Ümberasujate hulgas oli ka muud kõrgemast seisusest rahvast, kes polnud aadliseisuses. Lihtrahva sisserännet pärssis pärisorjus, arvavad autorid.

1809. aastal liideti Soome Vene keisririigiga. Soome pinnale paigutati keisriarmee väeosi, teiste hulgas ka lätlasti. Baltimaades algas nekru-

time värbamine Vene väkke teatavasti 1797. Lätlastest sõdurite arv Soomes pole autoritel teada, kuid neid pidi nt. Helsingi Viapori (aastast 1918 Suomenlinna) garnisonis olema sel määral, et tuli regulaarselt pidada läti keelset jumalateenistust. Detailne ülevaade on Soomes teeninud Lätimaalt pärit ohvitseridest; lisaks juba eespool nimetatud Krišjānis Berķisile teenisid Soomes Oskars Dankers (1883–1965), Artūrs (raamatus: Arturs) Dannenbergs (1891–1941), Eduards Kalniņš (1876–1964) ja Andrejs Auzāns (raamatus: Auzans, 1871–1953), kõik hilisemad Läti armee kindralid. Krahv Arčibalds Kaizerlings (õieti Archibald von Keyserling, 1882–1951) oli hilisem Läti Vabariigi sõjalaevastiku komandör. Aastatel 1870–1928 tegutses Helsingis vene õppekeelelega Aleksandri gümnaasium, kus õppisid Vene sõjaväelaste ja ametnike pojad. Õpilased olid valdavalt õigeusklikud, kuid nende hulgas oli ka katoliiklasi ja luterlasi. Lätimaalasi oli nii kooli personali kui ka õpilaste hulgas. Gümnaasiumi tuntuim kasvandik on Bruno Kalniņš (1899–1990), kellest kujunes Lätis silmapaistev sotsiaaldemokraatlik poliitik. Kalniņš oli Teise maailmasõja eelse Läti Vabariigi Saeima nelja koosseisu saadik.

1874. aastal hakkas kehtima seadus, et kõigil väeteenistuse sooritanuil oli vaba voli asuda elama Vene riigi mis tahes piirkonda, mis lõi võimaluse erru lastud sõdureil, sh. lätlastel jääda elama Soome. Vene sõjavägi lahkus Soomest märtsi keskel 1918, sõjalaevastik siiski veidi hiljem, kui Läänemeri vabanes jääkattest. Erru lastud ja tsiviilellu juurduvad lätlased jäid Soome.

Soome suurvürstiriigis kehtis rootsiaegne õiguskord, mille kohaselt juutidel oli tulek Soome keelatud. Kuid juute oli Soomes elanud juba keskajal, kui seadused juutide tulekut veel ei tõkestanud. Eespool juba nimetatud 1874. aasta seadus, mille kohaselt Vene armees teeninud sõdurid ja madrused ning nende lesed ja lapsed tohtisid asuda elama Soome, pani aluse juudi asustusele garnisonilinnades (Helsingi, Turu ja Viiburi, Hämeenlinna). Kodanikuõigused anti juutidele 1918, siis oli juute Soomes 1500. Teadaolevalt esimene Soome saabunud juut oli Daugavpilsis plekksepp Jakob Weikaim (1799), kellest Viiburi linnas sai ajapikku jõukas mees. Jakobsonide juudisuguvõsa esiisa Leo Jakobson oli Jelgavast pärit rätsep. Ta oli Vene sõjaväe teenistuses Viiburis. Leo Jakobsoni poeg Jonas teisest abielust nais Helmi Virtanen, kelle pojast Max Jakobsonist (1923–2013) kujunes silmapaistev Soome diplomaat. Max Jakobson oli teatavasti Lennart Meri poolt kokku kut-

situd Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni (1999–2008) esimees.

1905. aasta Vene revolutsiooni mahasurumine, sõjaseisukorra kehtestamine, massilised vahistamised ja karistusoperatsioonid põhjustasid põgeniketulva Soome. Suurvürstiriigis olid poliitilised olud vabamad, mis meelitasid tsaarivõimu vastustavaid sotsialiste, anarhiste ja muid poliitilisi pagulasi. Peterburist pääses rongiga hõlpsalt Soome, kui piiril oli ette näidata võltsitud isikutunnistus ja reisiraha ning soovituskiri majutust ja rahalist abi pakkuvatele Soome ringkondadele. Läti pagulased olid kirev seltskond nii sotsiaalse tausta kui poliitiliste vaadete poolest. Tüüpiline lätlasest pagulane oli Venemaal tagaotsitavaks kuulutatud noor mees. Lätlased jätkasid enamasti teekonda Rootsi kaudu mujale Lääne-Euroopasse, Ameerika Ühendriikidesse või Austraaliasse. Autorid oletavad, et Soome saabunud lätlasi võis olla 500 ja 1500 vahel, ent ei ole teada, paljud neist jäid paigale ja paljud jätkasid põgenikuteed mujale. Pagulastena saabus Soome Läti kirjanikke, teiste hulgas Karlis Skalbe (1879–1945), Linards Laicens (1883–1938), Antons Austrīņš (1884–1934) ja Jānis Akurāters (1876–1937). Laicens omandas soome keele sedavõrd hästi, et lätindas „Kalevala”. Laicens ja Austrīņš kajastasid Soomes veedetud pagulasaega oma hilisemas loomingus. Ent Läti pagulaste hulgas oli ka teistsorti rahvast. Autoritel on andmeid, et Karjala kannasel Terijoki (aastast 1948 Zelenogorsk) metsas elas vähemalt 40 Läti põgenikku, kes olid relvastatud ja valmis terroritegudeks. Tuntuim neist oli Alberts Traubergs (1881–1908), kes juhtis mobiilset võitlusrühma *Põhja võitlev lentsalk* (вп. Северный боевой летучий отряд). Rühm oli end sisse seadnud Kuokkalas (aastast 1948 Repino) ja harjutas Terijoki metsas laskmist; laskmisharjutustel osales mh. kirjanik Jānis Akurāters. Läti kuulsamaid terroriste ja professionaalsemaid pangaröövleid oli aga Jānis Čoke (1878–1910), kes koos kolme noorema vennaga moodustas löögirühma *Vaprad* (It Brašie). Enne Soome tulekut olid nad rünnanud Riias keskvanglat, politseivalitsust jm. Nende viimaseks operatsiooniks jäi Vene Riigipanga Helsingi harukontori röövimine 26. veebruaril 1906. *Vaprad* järgisid Lenini seisukohta, et revolutsiooni tulebki finantseerida riigilt röövitud rahaga. Raamatus kirjeldatakse samm-sammult tolaeagset siiski suhteliselt rahumeelset elu elavat Soomet põhjani raputanud verist, hulga lai-padega palistatud raharöövi kuni lõppvaatuseni Tampere raekojas, kuhu Čoke barrikadeerus, ja

raekojaisel keskväljakul, kuhu oli kogunenud vintis vastlalaadaliste peaaegu kahetuhandepaeline rahvajõuk. Čoke hüüdnud neile raekoja aknast vigases soome-eesti-vene segakeeles: „Jos soome mies minä autteis is politsii, minä ruski sotsialidemokraatti is bojevoje organisatseija.” Lause mõte võis olla selline: Kas soome mees aitaks mind politsei käest, mina olen vene võitlusrühma sotsiaaldemokraat.

Soome kodusõjas (27. jaanuar – 15. mai 1918) osales lätlasi nii valgete kui punaste poolel – ohvitserid valgete, sõdurid punaste leeris. Lätlasest elukutseline revolutsionäär Ivars Smilga (1892–1938) valiti 1917 märtsis Venemaa bolševike partei keskkomitee liikmeks. Kui Soome kuulutas välja iseseisvuse, saatis Lenin Smilga partei täievolilise esindajana Soome organiseerima punaste leeri võitlust valgete vastu.

1918 suvel tehti Leninile atentaat, millele bolševikud vastasid metsiku terroriga. Nüüd suurenes Soome pürgijate hulk märgatavalt, kuid üle piiri pääsemiseks oli vajalik Nõukogude reisidokument ja Soome viisa. Kuna dokumentide hankimine oli raske, püüti piiri ületada illegaalselt, nt. ujudes üle Rajajoki ehk Siestarjoki (vn. Sestra) või piirivalvureid altkäemaksuga ära ostes. Ametlikel andmeil saabus sept. 1918 – mai 1919 legaalselt Soome 2545 välismaalast, illegaalsete piiriületajate kohta andmed puuduvad. Soomes valitses tollal äge vene- ja pagulasvastasus. Kevadel 1919 hakati pagulasi piirilt tagasi saatma ja sama aasta juunis suleti piir Venemaaga täielikult. Juba 1918. aastal saadeti Soomest välja 2500 eestlast, lätlast ja poolakat. Läti pagulased elasid 1920-ndatel enamasti Käkisalms (aastast 1948 Priozersk), Terijokil ja Uusikirkkos (nüüd Poljanõ), kokku 45 inimest. Massilise põgeniketulva Soome vallandas 28. veebruaril 1921 Kronlinnas puhkenud bolševikevastase ülestõusu ohvriterohke mahasurumine. Ülestõusnud nõudsid võimuorganeid (nõukogusid) ilma kommunistideta. Bolševikud surusid ülestõusu veriselt maha, kuid rohkem kui 8000 õnnestus põgeneda üle merejää Soome, teiste seas pääses eluga 47 lätlast. Nende lätlaste nimed on toodud raamatu lisas. Torkab silma, et üle kümne inimese on pärit Vitebski kubermangu Ludza maakonnast, sealjuures mitmed Mihalova vallast (lt. Mērdzene), mis teatavasti on Lutsi maarahva ajalooline asuala. Pole huvitusest seegi, et nimekirjas on ühe Kārsava mehe perekonnanimi *Igaun* (vrd. lt. *igaunis* 'eestlane').

Pilt portreeritavatest poleks täielik, kui jääks mainimata Zemgalest Dobeles linna vooimehe perest pärit Emma-Marija Tiltņa (neiu-

põlvenimi Šūla või Šulca, raamatus: Schul ja Schul, 1896–1943), keda autorid iseloomustavad kui eriti osavat spiooni. Nõukogude Liit lähetas spionaažitöös kogenud Emma-Marija 1933 märtsis Soome, kus ta ülesandeks oli juhtida rahvusvahelist sõjalise spionaaži võrgustikku koodnimega Irene. Võrgustik paljastati sama aasta oktoobris seoses seni kõige laiema Soomes paljastatud nn. Vilho Pentikäneni (1903–?1942) spionaažiafääriga: Soome ohvitser Pentikänen pildistas salajasi militaardokumente ja toimetas need venelastele. Emma-Marija vend ja õde olid samuti spetsialiseerunud spionaažitööle Nõukogude Liidu huvides: sama aasta hilissügisel vahistati vend Karl Daugavpilsis ja õde Selma Tallinnas.

Autorid on kogunud detailirohke materjali asjaomastest kirjandusest ja arhiividest. Huvitavaid sissevaateid ja varjundeid portreeritavate elukäigule lisavad Marjo Mela poolt ajavahemikus 2013–2016 tehtud usutlused üheteistkümne Soomes elava lätimaalasest sisserändaja järeltulijaga.

Lugedes hakkavad mõnevõrra häirima tarbetud kordused, läti keele nõrgavõitu tundmisest sünenenud apsud ning läti nimekujude segadust tekitav kirjusus. Parandatagu siinkohal vaid Läti hümn algusrida, mis on „Dievs, svētī Latviju”. Raamatus on 39 fotot ja 7 tabelit, mis meeldivalt elavdavad lugemist. Fotod ja neile lisatud legendid on informatiivsed, kuid lugeja jääb puudust tundma fotode kas või ligikaudsetest dateeringutest. Nimetatud viperustest hoolimata võib Marjo Mela ja Markku Mattila raamatut pidada õnnestunud ja põnevaks lugemisvaraks, mis lisaks kõigele muule avardab nüansirikkalt lugeja teadmisi Soome lähemast ja kaugemast ajaloost.

Marjo Mela on Sibelius-lukio lektor. Tema uurimisteemad on seotud Lätiga. Markku Mattila on Soome Migratsiooniinstituudi teadur. Ta on seotud inimeste rännet uurivate projektidega. Asjahuviline pääseb raamatuga tutvuma internetis: <https://siirtolaisuusinstituutti.fi/wp-content/uploads/2020/03/j-25-is-bn-978-952-7167-71-7-latvialaiset-suomessa.pdf>